

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΟΙ ΑΘΩΟΙ ΤΟΥ HERMANN BROCH

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΓΙΩΡΓΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.646](https://doi.org/10.12681/mnimon.646)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΔΟΓΙΩΡΓΑΚΗΣ Α. (2012). ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΟΙ ΑΘΩΟΙ ΤΟΥ HERMANN BROCH. *Μνήμων*, 32, 223-244. <https://doi.org/10.12681/mnimon.646>

Προσεγγίσεις

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΓΙΩΡΓΑΚΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ *ΟΙ ΑΘΩΟΙ* ΤΟΥ HERMANN BROCH

Το κείμενο αυτό αναφέρεται στο μυθιστόρημα *Οι αθώοι* (*Die Schuldlosen*) του Hermann Broch,¹ που εκδόθηκε για πρώτη φορά στα 1950. Ο σκοπός του είναι να προσδιορίσει το είδος των αναφορών στη γερμανική ιστορία, που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο του έργου, να ερμηνεύσει τη λειτουργία τους και να επιχειρήσει να απαντήσει στο ερώτημα αν και κατά πόσον συνδέονται αυτές με το ζήτημα της ενοχής, που αποτελεί τη νοηματική εστία του βιβλίου. Παρότι η επιστημονική βιβλιογραφία για τον Broch είναι εκτεταμένη, το ιστορικό υπόβαθρο των έργων του δεν έχει συζητηθεί επαρκώς,² ενώ και το ίδιο το μυθιστόρημα που εξετάζεται στο παρόν κείμενο, δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη φιλολογική και ιστορική έρευνα.³ Επειδή, λοιπόν, η ιστορία έχει πάντοτε σημαντικό ρόλο στα μυθιστορήματα του Broch, θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο αυτή ενσωματώνεται στην αφήγηση των *Αθώων*, από τη στιγμή, μάλιστα, που οι αναφορές στη γερμανική ιστορία είναι στην περίπτωση αυτή πολύ πιο έμμεσες και ταυτόχρονα περισσότερο σύνθετες σε σχέση με τα υπόλοιπα λογοτεχνικά έργα του συγγραφέα.

Οι αθώοι δημιουργήθηκαν με έναν κάπως περιπετειώδη τρόπο. Μια σειρά από νουβέλες του συγγραφέα είχαν δημοσιευθεί περισσότερο από είκοσι χρόνια πριν από την έκδοση του έργου σε διάφορα περιοδικά και εφημερίδες.⁴ Οι πε-

1. Χέρμαν Μπροχ, *Οι αθώοι*, μτφρ. Νίκος Λίβος, Αθήνα, Κριτική, 2011, σ. 456.

2. Βλ., για παράδειγμα, Kathleen L. Komar, «Broch's Narratives of History in *Die Schlafwandler*», στο Paul Michael Lutzeler (επιμ.), *Hermann Broch, Visionary in Exile: The 2001 Yale Symposium*, Ρότσεστερ 2003, σ. 107-124, όπου η συγγραφέας επιχειρεί μια ιστορική ερμηνεία της τριλογίας *Υπνοβάτες* βασιζόμενη στις θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές που χρησιμοποιεί ο Hayden White στο έργο του *Tropics of Discourse*.

3. Μία από τις πιο πρόσφατες και σχετικά σπάνιες εξαιρέσεις στον κανόνα αυτό αποτελεί το άρθρο του Robert Halsall «Guilt and the Law in Broch's *Die Schuldlosen*», *German Life and Letters* 46 (1996), σ. 266-276, όπου το ζήτημα της ενοχής εξετάζεται σε σχέση με τις έννοιες του νόμου και του δικαίου, όπως αυτές εμφανίζονται στη νομική και φιλοσοφική σκέψη αντίστοιχα.

4. Το διήγημα *Τεχνουργημένο μεθοδικά* δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στα 1918 στο

ρισσότερες χάθηκαν, και μάλιστα για ένα διάστημα ο Broch δεν ασχολήθηκε καθόλου με αυτές. Έτσι, ο εκδοτικός οίκος αναζήτησε και εντόπισε τα παλαιά αυτά κείμενα, προκειμένου να τα αναδημοσιεύσει σε έναν ειδικό τόμο. Επρόκειτο για τα διηγήματα *Μια ελαφρά απογοήτευση* (*Eine leichte Enttäuschung*), *Τεχνουργημένο μεθοδικά* (*Methodisch Konstruiert*), *Απολωλώς υιός* (*Verlorener Sohn*)² και *Περαστικό σύννεφο* (*Vorüberziehende Wolke*). Όταν όμως τα τέσσερα αυτά μικρά έργα εστάλησαν στο συγγραφέα υπό μορφή τυπογραφικών δοκιμιών προς διόρθωση στην Αμερική, εκείνος δεν έμεινε ικανοποιημένος από τη δεύτερη αυτή ανάγνωση. Θεώρησε ότι εκτός από την προσήλωσή τους στην εποχή τους και την πιστή απόδοση της ατμόσφαιρας των χρόνων του μεσοπολέμου στη Γερμανία, εκτός από το ονειρικό και σχεδόν χιμαιρικό ύφος που χαρακτηρίζει τα τέσσερα αυτά διηγήματα ως ένας υπαινιγμός του Zeitgeist (του πνεύματος της εποχής), από όπου προήλθαν, τίποτε άλλο δεν φαινόταν να δικαιολογεί την επανέκδοσή τους. Όμως αυτός ακριβώς ο λόγος αποδείχθηκε τελικά επαρκής για τον Broch. Υπήρχε οπωσδήποτε η δυνατότητα να επεξεργαστεί κανείς εκ νέου αυτό το φαινόμενο του Zeitgeist και έπειτα από σύντομο χρονικό διάστημα επιχειρήθηκε μια νέα προσπάθεια: προκειμένου να επιτευχθεί η κοινή νοηματική και ατμοσφαιρική συνάφεια, γράφθηκαν επτά επιπλέον διηγήματα και όλα μαζί εντάχθηκαν στη συνέχεια σε ένα κοινό λυρικό πλαίσιο που εκφράστηκε με τη χρήση τριών μακροσκελών ποιημάτων, τα οποία λειτουργούν ως προοίμια των τριών βασικών ενοτήτων του έργου. Με τη μέθοδο αυτή τα παλαιότερα διηγήματα, όπως είχαν δημοσιευθεί, δεν υπέστησαν καμία αλλαγή ως προς το περιεχόμενό τους (με την εξαίρεση ολιγάριθμων τεχνικής φύσεως τροποποιήσεων, όπως λ.χ. της άρσης της ασυμφωνίας στα ονόματα). Μόνο το πρώτο και το τελευταίο χρονολογικά διήγημα, δηλαδή τα *Τεχνουργημένο μεθοδικά* και *Περαστικό σύννεφο*, εμπλουτίστηκαν με σημαντικές προσθήκες. Με τον τρόπο αυτό διαπιστώθηκε πως η δομή της υπόθεσης των προγενέστερων έργων ήταν πλέον σε θέση να συμπεριλάβει και τα μοτίβα των νέων διηγημάτων. Κατά συνέπεια, εξασφαλίστηκε μια σχετική συνοχή και ενότητα του νοηματικού συνόλου.⁵

περιοδικό *Summa*, το *Μια ελαφρά απογοήτευση* εμφανίστηκε το 1933 στη λογοτεχνική επιθεώρηση *Die Neue Rundschau*, το *Περαστικό σύννεφο* το ίδιο έτος στην εφημερίδα *Frankfurter Zeitung* και το *Απολωλώς υιός* επίσης την ίδια χρονιά στην εφημερίδα *Neue Rundschau*. Για τις πληροφορίες αυτές και περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις εκδόσεις των έργων του συγγραφέα βλ. Michael Lützel, *Hermann Broch. Eine biographie*, Φρανκφούρτη επί του Μάιν 1985, σ. 123-132.

5. Για τη διαδικασία και τα προβλήματα συγγραφής του έργου βλ. κυρίως Hermann Weigand, «Zur Einführung», στο Hermann Broch, *Die Schuldlosen. Roman in elf Erzählungen*, Ζυρίχη 1954, σ. 6 και Michael Winkler, «Brochs Roman in elf Erzählungen *Die Schuldlosen*», στο Paul Michael Lützel (επιμ.), *Hermann Broch*, Φρανκφούρτη επί του Μάιν 1986, σ. 183-198.

Όσον αφορά τώρα στο θεματικό πρόβλημα του μυθιστορήματος, τα πράγματα έχουν ως εξής: στο έργο αυτό παρουσιάζονται γερμανικές καταστάσεις και χαρακτήρες της προχιτλερικής περιόδου. Οι μορφές που επέλεξε ο συγγραφέας, είναι σε μεγάλο βαθμό «απολιτικές». Εάν και όταν εμφορούνται από κάποιες πολιτικές ιδέες, τότε αυτές παραμένουν μετέωρες σε ένα αόριστο και νεφελώδες επίπεδο. Κανένας από τους ήρωες του βιβλίου δεν ευθύνεται άμεσα για τις καταστροφές που προκάλεσε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς. Για το λόγο αυτό το μυθιστόρημα φέρει τον υπόρρητα ειρωνικό και ταυτόχρονα κυριολεκτικό τίτλο *Οι αθώοι*.

Ωστόσο, είναι αυτή ακριβώς η πνευματική και ψυχική στάση εκείνη από την οποία —όπως διαφαίνεται από το έργο στο σύνολό του— ο εθνικοσοσιαλισμός άντλησε τις σημαντικότερες για τον ίδιο δυνάμεις. Η πολιτική αδιαφορία, δηλαδή, συνιστά ηθική αδιαφορία και συνδέεται σε τελευταία ανάλυση με την ηθικά ελλειμματική προσωπικότητα. Εν συντομία, οι πολιτικά ανεύθυνοι και πολιτικά αθώοι βρίσκονται ήδη εξαιτίας αυτών ακριβώς των ιδιοτήτων τους να υπάρχουν και να λειτουργούν κοινωνικά στο επίπεδο της ηθικής ενοχής και υπαιτιότητας. Η παρουσίαση και η εσωτερική τεκμηρίωση αυτού του γεγονότος αποτέλεσε τον κύριο στόχο του μυθιστορήματος και για το λόγο αυτό οι πρωταγωνιστές του προέρχονται από τον αστικό χώρο. Η έννοια ακριβώς της «αθωότητας», όπως την αντιλαμβάνεται ο Broch, δεν είναι πουθενά τόσο εμφανής όσο στην περιπτώση του μικροαστού που, ακόμα και όταν διαπράττει τις μεγαλύτερες αδικίες, δρα, κατά το συγγραφέα, ωθούμενος σταθερά από τα πιο ευγενή κίνητρα.

Η μικροαστική νοοτροπία αποκαλύπτεται στο πλαίσιο του έργου ως η νοοτροπία εκείνου του σεμντόφου ανθρώπου που αποδέχεται χωρίς δισταγμούς οποιαδήποτε επιθετική και δολοφονική πράξη, ακόμα και την πραγματικότητα των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των θαλάμων αερίων, ενώ, αντίθετα, αισθάνεται προσωπικά θιγμένος και βαθιά προσβεβλημένος από οποιαδήποτε αναφορά στις γενετήσιες δραστηριότητες, και πολύ περισσότερο όταν αυτές δεν είναι «φυσιολογικές». Προς εξήγηση του φαινομένου αυτού θα μπορούσε κανείς να αναζητήσει μέσα στο κείμενο περισσότερους λόγους, όπως λ.χ. την αποδυνάμωση της παράδοσης των δυτικών αξιών, καθώς και την παρεπόμενη ψυχική ανασφάλεια και αστάθεια, από τις οποίες θίγονται περισσότερο από όλα τα άλλα τα ενδιαμέσα κοινωνικά στρώματα των μικροαστών. Κατά τον Broch, εάν η εξήγηση αυτή είναι σωστή, τότε φαίνεται σχεδόν φυσιολογικό το γεγονός ότι αυτά τα κοινωνικά στρώματα ήταν προορισμένα ακριβώς να ανέλθουν στην εξουσία, αφού, εξαιτίας της ήττας του 1918, η κατάρρευση του παραδοσιακού συστήματος αξιών στον κοινωνικό αυτό χώρο είχε προχωρήσει περισσότερο από οπουδήποτε αλλού.⁶

6. Hermann Broch, *Die Schuldlosen*, Φρανκφούρτη 1950, σ. 390-393 (για το ζήτημα της ενοχής) και σ. 421-423 (για τη σχέση μικροαστών και εθνικοσοσιαλισμού).

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται και βιώνει ο συγγραφέας την ιστορία της χώρας του και της εποχής του καθιστά την ίδια αυτή την ιστορία κυρίαρχο δομικό στοιχείο του αφηγηματικού και νοηματικού ιστού του μυθιστορήματος. Ωστόσο, οι αναφορές σε αυτή δεν πραγματοποιούνται με άμεσο τρόπο, δεν εισάγονται δηλαδή στην αφήγηση ως σχόλια ή σκέψεις του συγγραφέα υπό δοκιμιογραφική μορφή. Ο Broch διαχωρίζει την αφήγηση σε ένδεκα «ιστορίες», η πλοκή και οι πέντε πρωταγωνιστές των οποίων συνδέονται χαλαρά μεταξύ τους. Η επιλογή αυτή είναι συνειδητή. Ο συγγραφέας έχει πλήρη συνείδηση του αποσπασματικού χαρακτήρα των αφηγηματικών του ενοτήτων και ο κατακερματισμός της αφήγησής του υποδηλώνει, αλλά και ταυτόχρονα φέρει, τον οδυνηρό κατακερματισμό που θεωρεί ότι χαρακτηρίζει την ιστορία και τη φιλοσοφία. Το συμπέρασμα που προκύπτει, δεν είναι η απελευθέρωση του ανθρώπου από την αντίληψη περί συνοχής και ενότητας της ιστορίας αλλά μάλλον η αμετάκλητη συνειδητοποίηση της απώλειας αυτών των δύο στοιχείων.

Κατά συνέπεια, η γερμανική ιστορία αλλά και οι θέσεις του συγγραφέα περί αυτής είναι ενσωματωμένες στον ιστό της πλοκής, όπου δρουν οι χαρακτήρες της μυθοπλασίας, και σε μια συμβολιστικού τύπου αφήγηση που ορισμένες φορές εγγράφεται κυριολεκτικά στα σώματα των πρωταγωνιστών ως ίχνος της εξουσίας που ασκείται εις βάρος τους από την κοινωνία ή από μεμονωμένα άτομα. Ο Broch δελεάζει τον αναγνώστη να αναμένει μια γραμμική ιστορική αφήγηση χρησιμοποιώντας συμβατικά ιστοριογραφικά ορόσημα, προκειμένου να δομήσει το χρονολογικό πλαίσιο του έργου του. Η έναρξη της αφήγησης τοποθετείται στις παραμονές του πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, η συνέχειά της στην περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και η κατάληξή της στο πρώτο έτος της διακυβέρνησης της Γερμανίας από το Εθνικοσοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι ο συγγραφέας επικαλείται μια παραδοσιακή αντίληψη περί ιστορίας με τον τρόπο αυτό, η πραγματική του θέση είναι, όπως γίνεται αντιληπτό από το σύνολο του κειμένου, πως αυτή δεν αποκάλυπτεται στον παρατηρητή διά μέσου της καταγραφής της δραστηριότητας και των πράξεων των σημαντικών πολιτικών ηγετών αλλά παρακολουθώντας την πορεία και τη ζωή των απλών, κοινών ανθρώπων, στους οποίους βρίσκεται ενσωματωμένο το πνεύμα της εποχής και τα αναπόφευκτα προβλήματα της. Στους Αθώους ο Broch κατασκευάζει μέσω της λογοτεχνίας μια ιστορία που δεν συντίθεται από μια συνεκτική μετα-αφήγηση αλλά μάλλον από μικρότερες επιμέρους αφηγήσεις που κινούνται παράλληλα μεταξύ τους, αλλά δεν παράγουν μια αιτιώδη ιστορική συνέχεια.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι η ιστορία στην περίπτωση αυτή είναι κυριολεκτικά ενσωματωμένη στους πρωταγωνιστές του έργου. Από αυτούς οι σημαντικότεροι είναι ο ηλικιωμένος μελισσοκόμος, στον οποίο ο συγγραφέας

δεν έχει δώσει όνομα, και ο καθηγητής μαθηματικών Ζαχαρίας. Παρότι κανείς από τους δύο δεν είναι ο κεντρικός ήρωας του μυθιστορήματος, οι περιγραφές του χαρακτήρα, της ψυχολογίας, της δράσης τους και του κοινωνικού πλαισίου, εντός του οποίου κινούνται, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή ακριβώς παρέχουν το κατάλληλο παράδειγμα της λειτουργίας της ιστορίας στους Αθώους. Σχετικά με το μελισσοκόμο, για παράδειγμα, αναφέρει:

[...] Μετά τη συνθηκολόγηση σκόπευε να ξεκουραστεί. Εννοείται πως δεν μπόρεσε να το κάνει. Η ακρίβεια συνεχίστηκε και μετά τη συνθηκολόγηση, κι ακόμα χειρότερα πήρε να γίνεται όλο και πιο μεγάλη, κι όταν στο τέλος αποδείχθηκε καλπάζων πληθωρισμός, τότε οι οικονομίες του σε χαρτονομίσματα εξανεμίστηκαν. Έτσι, καίτοι ηλικιωμένος, εργάστηκε ως βιομηχανικός εργάτης και σίγουρα δε θα σταματούσε αν στο τέλος δεν τον απέλυαν λόγω της μεγάλης του ηλικίας. Οι πιο νέοι, υπό την απειλή του να απολυθούν και οι ίδιοι, απαιτούσαν τα δικαιώματά τους και δεν ήθελαν να τον ανέχονται άλλο [...]. Ο πληθωρισμός τού φαινόταν τώρα ως θείο δώρο. Η προσκόλληση στα χρήματα, η προσκόλληση στην εξασφάλιση της ζωής του, εξαιτίας των οποίων ο βίος του ανθρώπου γίνεται πιο στενάχωρος και ανασφαλής, του φαινόταν τώρα σαν μια όλο και πιο αφύσικη εικόνα.⁷

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί διαυγή και ακριβή αναφορά σε μια σημαντική περίοδο της γερμανικής ιστορίας του μεσοπολέμου. Πραγματικά, ο πληθωρισμός αποτέλεσε τον κοινό παρονομαστή της δεκαετίας 1914-1924. Υπό την επίδρασή του, και επηρεάζοντας και τον ίδιο με τη σειρά τους, οι κοινωνικές δομές επρόκειτο να υποστούν βαθιές μεταβολές. Η εξέλιξή του διακρίνεται σε τρεις διαφορετικές φάσεις: στην περίοδο του πολεμικού πληθωρισμού (1914-1918), σε αυτή του πληθωρισμού που συνδεόταν με την αποστράτευση, οι ανάγκες της οποίας αντιμετώπιστηκαν από τη γερμανική κυβέρνηση μέσω της έκδοσης χαρτονομίσματος (1919-1921), και, τέλος, σε εκείνη που οδήγησε στην τελική επιδείνωση των προβλημάτων με την υπερπληθωριστική κλιμάκωση του έτους 1922 και στην ολοκληρωτική κατάρρευση του γερμανικού νομίσματος στα 1923.

Πριν από τον πόλεμο, οι γερμανοί οικονομολόγοι, όπως και οι περισσότεροι γερμανοί πολίτες, πρακτικά δεν είχαν γνωρίσει ποτέ ένα τέτοιο φαινόμενο. Επομένως, δεν ήταν σε θέση να διακρίνουν καθαρά, κατά τη διάρκεια του πολέμου και των πρώτων ετών της μεταπολεμικής περιόδου, την απώλεια της αγοραστικής αξίας του μάρκου στο εσωτερικό της χώρας ούτε και την αποδυνάμωσή του στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος. Ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο γενικός δείκτης τιμών είχε διπλασιαστεί (περνώντας από 1 στα 1913 σε 2,17 στα 1918). Κατά το τέλος των εχθροπραξιών, το μάρκο δεν δια-

7. Herman Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 122-123.

τηρούσε, λοιπόν, παρά το ήμισυ της προπολεμικής του αξίας, με αποτέλεσμα οι τραπεζικές καταθέσεις και τα κρατικά ομόλογα να υποτιμηθούν και αυτά κατά το ήμισυ.⁸ Αυτή ακριβώς η κατάσταση αντανακλάται στο απόσπασμα που παρατέθηκε προηγουμένως.

Είναι δύσκολο να επιχειρήσει κανείς έναν κοινωνικό απολογισμό αυτής της περιόδου. Παρατηρούνται, από τη μια πλευρά, σημαντικές και βαθιές διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής.⁹ Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, όταν αυτές αναλυθούν πιο προσεκτικά, διαπιστώνεται ότι δεν καταλήγουν υποχρεωτικά σε αλλαγές θέσης των κοινωνικών στρωμάτων. Σε σχέση με αυτές τις γενικής φύσεως εκτιμήσεις, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι, σε προσωπικό επίπεδο, η πραγματικότητα του πληθωρισμού υπήρξε πολύ πιο σύνθετη και συγκεχυμένη. Ανάλογα με την εποχή, τις επιμέρους τοπικές συνθήκες και την ακριβή θέση του ατόμου στον ιστό των οικονομικών αντιφάσεων, η εξέλιξη της ζωής και της κατάστασής του ήταν δυνατό να διαφέρει σημαντικά από εκείνη ενός γείτονά του, για παράδειγμα, ο οποίος ανήκε στην ίδια κοινωνική ομάδα.¹⁰ Ωστόσο, αυτός ακριβώς ο συγκεχυμένος χαρακτήρας των προσωπικών καταστάσεων και αυτή η αβεβαιότητα στον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης αντανακλούσαν πολύ σημαντικές ψυχολογικές συνέπειες του πληθωρισμού.

Για τους βιομηχανικούς εργάτες, ειδικότερα, ο απολογισμός της πληθωριστικής περιόδου δεν υπήρξε θετικός, ακόμα και αν εξαιρέσει κανείς τη δραματική επιδείνωση της οικονομικής τους κατάστασης κατά το έτος 1923, για να περιοριστεί στο προγενέστερο διάστημα οικονομικής δυσπραγίας. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι, γενικά, ο πληθωρισμός των χρόνων 1919-1921, που συνόδευσε και κατέστησε δυνατή την αποστράτευση, επέτρεψε τη χρηματοδότηση των κοινωνικών παροχών, αυτών που εγγυόταν το κράτος και εκείνων που είχαν συμφωνηθεί μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ των εργοδοτών και των συνδικάτων. Εξάλλου, η πραγματική αξία των μισθών αυξανόταν, ακόμα και αν βρισκόταν πάντα κάτω από το επίπεδο της προπολεμικής περιόδου. Προπάντων, θα πρέπει να τονιστεί ότι, μέχρι το 1923, δεν υφίστατο γενικευμένη ανεργία, εκτός από ένα μικρό διάστημα οικονομικής κρίσης αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, το οποίο ξεπεράστηκε σύντομα. Παρά το γεγονός αυτό, το βιοτικό επίπεδο παρέμενε κατά κανόνα χαμηλό. Μόνο οι ανειδίκευτοι εργάτες μπόρεσαν να βελτιώσουν σημαντικά τη θέση τους, τόσο σε σχέση με τους ειδι-

8. Detlev Peukert, *La République de Weimar, Années de crise de la modernité*, Παρίσι 1995, σ. 74.

9. R. Bessel και E. J. Feuchtwanger (επιμ.), *Social Change and Political Development in Weimar Germany*, Λονδίνο 1981, σ. 10-15.

10. W. Abelshausen (επιμ.), *Deutsche Sozialgeschichte 1914-1945*, Μόναχο 1986, σ. 78-87.

κευμένους συναδέλφους τους όσο και με τους ιδιωτικούς υπαλλήλους και τους δημόσιους λειτουργούς.¹¹

Η περίπτωση του μελισσοκόμου είναι χαρακτηριστική και από μια άλλη άποψη, όσον αφορά στον τρόπο που εγγράφεται η ιστορία στην προσωπική μοίρα των πρωταγωνιστών του μυθιστορήματος: πριν αρχίσει να εργάζεται στη βιομηχανία, ασκούσε επάγγελμα ειδικευμένου χειροτέχνη, κατασκευαστή γεωμετρικών οργάνων και ειδών γραφής. Αναγκάστηκε να κλείσει το εργαστήριό του στα τέλη του 19ου αιώνα εξαιτίας της μαζικής, τυποποιημένης βιομηχανικής παραγωγής αυτών των αντικειμένων. Ενσαρκώνει με αυτό τον τρόπο την οριστική μετάβαση από το ειδυλλιακό, προβιομηχανικό παρελθόν της Γερμανίας στο αστικοποιημένο παρόν της μαζικής παραγωγής και κουλτούρας. Το παρακάτω απόσπασμα επιβεβαιώνει το συμπέρασμα αυτό:

[...] Σύντομα αποδείχθηκε [...] πως είχε αρχίσει μια καινούρια εποχή, μια εχθρική προς τους χειροτέχνες εποχή, μια εποχή εχθρική προς την ποιότητα, που δεν της χρησίμευαν πια ούτε τα χειροποίητα εργαλεία σχεδίου. Είδη σχεδίου πωλούνταν τώρα πλέον σε όλα τα χαρτοπωλεία, άραρα βιομηχανικά προϊόντα, κοφτερές, ανελαστικές, άγαρμπες πάνω στο χαρτί γραφίδες, ελαττωματικοί διαβήτες, με τους οποίους ακόμα και ένα επιδέξιο χέρι δεν θα μπορούσε να κατασκευάσει ένα σωστό κύκλο, αντικείμενα με είτε πολύ δύσκαμπτες είτε πολύ χαλαρές αρθρώσεις συναρμολογημένες με μια πολύ χοντρή ή μια πολύ λεπτή βίδα. Ποιος θα ήθελε λοιπόν να διαλέξει ένα τέτοιο επάγγελμα; Το παράτησε κι έκλεισε το εργαστήρι και το κατάστημα.¹²

Το φαινόμενο της μαζικής κουλτούρας, το οποίο προσπαθούσαν να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν με ιδιαίτερη ένταση οι γερμανοί διανοούμενοι της δεκαετίας του 1920, δεν μπορούσε να αναχθεί αποκλειστικά στις τεχνολογικές καινοτομίες και στη διεύρυνση της συμμετοχής στα πολιτικά πράγματα. Ουσιαστικά οι υλικές του βάσεις ήταν τοποθετημένες επί των πρόσφατων οικονομικών μεταβολών. Η οριστική επικράτηση της εκβιομηχάνισης ευνόησε τη δημιουργία συνθηκών κατάλληλων για τη μαζική παραγωγή και κατανάλωση αλλά και τη συρρίκνωση ή εξαφάνιση πολυάριθμων παραδοσιακών επαγγελματιών και χειροτεχνικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον, η διαδικασία της αστικοποίησης είχε συμβάλει στην εξάλειψη της οικονομίας της αυτάρκειας στις γερμανικές οικογένειες. Επίσης, οι αυξήσεις της πραγματικής αξίας των μισθών, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών της προπολεμικής περιόδου, είχαν ενισχύσει την αγοραστική δυνατότητα ενός μεγάλου αριθμού εργαζομένων, εξέλιξη

11. G. Feldman (επιμ.), *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924-1933*, Μόναχο 1985, σ. 35-40.

12. Herman Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 121.

που ευνόησε ακόμα περισσότερο τη διάδοση των φαινομένων που αναφέρθηκαν προηγουμένως, αν και είναι αλήθεια ότι αυτή δεν διατηρήθηκε στα ίδια επίπεδα μετά τον πόλεμο.¹³ Οι σκέψεις όμως του μελισσοκόμου, όπως τις καταγράφει ο Broch, προχωρούν ακόμα μακρύτερα:

Και μερικές φορές συλλογιζόταν πως ο Θεός έστειλε τον πληθωρισμό για να εξολοθρευτεί τα εργοστάσια και το εμπόριο, να τα εξαλείψει από προσώπων γης, ώστε να ανταποκριθεί στη βούληση του Δημοουργού ένας απελευθερωμένος από το χρήμα κόσμος από τεχνίτες και ολιγαρχικές αγρότες από τον νυν και ως τον αιώνας, Ασφαλώς, δεν πίστευε κάτι τέτοιο, όμως του άρεσε να το φαντάζεται έτσι.¹⁴

Οι απόψεις αυτές απηχούν και ταυτόχρονα παραπέμπουν στο πνευματικό ρεύμα της κριτικής του σύγχρονου πολιτισμού, που ήταν πολύ διαδεδομένο στη Γερμανία του μεσοπολέμου και του οποίου οι φορείς κάλυπταν ένα ευρύ πεδίο ιδεολογικών, πολιτικών και πολιτισμικών πεποιθήσεων. Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το λεξιλόγιο αυτής της κριτικής του εκσυγχρονισμού, που ξεπερνούσε το μοντερνισμό, συμπεριελάμβανε και μεταφορές που προέρχονταν από παραδοσιακού τύπου αντιλήψεις περί κοινωνίας και πολιτισμού. Κατά τη διάρκεια της περιόδου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, η κριτική αυτή στράφηκε κατά της «στεριρότητας» του εκπαιδευτικού συστήματος, της μηχανιστικής και υποκριτικής διανοητικής σύλληψης του πολιτισμού, του ωφελιμισμού μιας κοινωνίας στην οποία κυριαρχούσε η οικονομία, και των ψευδαισθήσεων που είχε καλλιεργήσει η πίστη σε μια πρόοδο την οποία καθόριζε και διαμόρφωνε η τεχνολογική ανάπτυξη. Από αυτού του είδους τις απόψεις προήλθε, συνδυαζόμενη με την οξεία κριτική της αστικής τάξης από το Νίτσε, μια τάση ανανέωσης της ανθρωπιστικής φιλοσοφίας (όπως στην περίπτωση του Dilthey, για παράδειγμα), καθώς και η μεταρρυθμιστική παιδαγωγική με προσανατολισμό στην ατομική προσωπικότητα. Επιπλέον, στο πλαίσιο μιας αντιπαράθεσης με θέσεις νεοκαντιανής προέλευσης θεμελιωμένες στη φιλοσοφία της ζωής, ο Jaspers και ο Heidegger ανέπτυξαν την υπαρξιακή τους φιλοσοφία. Με τον τρόπο αυτό αναπτύχθηκε μια δυναμική πολιτισμικής ανανέωσης που συνέδεε την κριτική του σύγχρονου ωφελιμιστικού ορθολογισμού με μια διευρυμένη προγραμματική θεωρία που απέβλεπε στη δημιουργική οικειοποίηση και ανάπτυξη του τρέχοντος τρόπου ζωής.

Ωστόσο, το κείμενο που παρατέθηκε παραπάνω θα μπορούσε να παραπέμψει και σε μια άλλη όψη της κριτικής του πολιτισμού και της κοινωνίας. Οι

13. W. Abelshausen (επιμ.), *Die Weimarer Republik als Wohlfahrtsstaat. Zum Verhältnis von Wirtschafts- und Sozialpolitik in der Industriegesellschaft*, Στουτγάρδη 1987, σ. 123-134.

14. Herman Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 124.

φορείς της αντλούσαν ένα μέρος των ιδεών τους από τα παραδοσιακού τύπου θρησκευτικά κηρύγματα των κωμοπόλεων και των μικρών κοινοτήτων της γερμανικής υπαίθρου και κατέκριναν τις «εστίες ακολασίας», καθώς σε τέτοιες είχαν εξελιχθεί τα μεγάλα αστικά κέντρα. Επωφελούνταν από τη δυσαρέσκεια μεγάλου μέρους της μικροαστικής τάξης που επιζητούσε να διατηρήσει ή να επανακτήσει κοινωνικά και επαγγελματικά προνόμια που είχαν οριστικά απολεσθεί, καθώς και από την εγκατάλειψη του αξιακού συστήματος και της αίσθησης προσωπικού και συλλογικού προσανατολισμού που είχαν διαμορφωθεί κατά το 19ο αιώνα. Τα παραπάνω φαινόμενα εκδηλώθηκαν εντονότερα στη διάρκεια των μεταπολεμικών οικονομικών κρίσεων και συνέβαλαν στη θεμελίωση και τεκμηρίωση των φιλόδοξων οραμάτων ορισμένων από όσους ασκούσαν κριτική στο σύγχρονο πολιτισμό. Τέτοιου είδους απόψεις παρουσιάζονταν με εξαιρετική αυτοπεποίθηση και είχαν ως κεντρικούς νοηματικούς άξονες τη βελτίωση και ανανέωση του κόσμου και της ανθρώπινης συνθήκης. Από τη στιγμή όμως που, μετά από λίγα χρόνια σχετικής σταθερότητας, η παγκόσμια οικονομική κρίση κλόνησε την αίσθηση ασφάλειας των Γερμανών, αυτή η κριτική του πολιτισμού θα μπορούσε να καταλήξει, υπό την επιρροή του εθνικοσοσιαλισμού, σε ένα κάλεσμα εξέγερσης των «υγιών» στοιχείων του γερμανικού λαού, που αυτοπροσδιορίζονταν μέσω των δεσμών του αίματος και της γης, κατά της παρακμής και της διάλυσης που αντιπροσώπευε η κουλτούρα των μεγάλων πόλεων.¹⁵

Ο ήρωας του Broch, βέβαια, δεν φθάνει ποτέ σε αυτό το σημείο. Αντίθετα, εγκαταλείπει σχεδόν ολοκληρωτικά τον κόσμο των πόλεων και περνά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του στην ύπαιθρο, όπου υπό την ιδιότητα του συμβούλου μελισσοκομικής επιθεωρεί και καθοδηγεί τους χωρικούς που αναπτύσσουν αυτή τη δραστηριότητα. Με αυτό τον τρόπο καταλήγει να εκτιμήσει περισσότερο και σχεδόν να ταυτιστεί με τον αρμονικό και σοφό, όπως τον αντιλαμβάνεται ο ίδιος, τρόπο οργάνωσης του κόσμου των μελισσών. Υψώνεται, επομένως, πάνω από τη σφαίρα των ανθρώπινων παθών, ώστε να μπορέσει στο τέλος του μυθιστορήματος να διαδραματίσει το ρόλο του ηθικού κριτή και δικαστή απέναντι στον Α, το κεντρικό πρόσωπο του έργου.

Ένας εξίσου σημαντικός πρωταγωνιστής, τόσο ως προς την πλοκή όσο και ως προς τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας ενσωματώνει σημαντικές εξελίξεις της σύγχρονης γερμανικής ιστορίας στην προσωπική του πορεία, είναι ο καθηγητής των μαθηματικών Ζαχαρίας. Ο Broch περιγράφει το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον του ως εξής:

Αφού ο καθηγητής μαθηματικών Ζαχαρίας, που τιμήθηκε με τον σιδηρούν σταυρό δευτέρας τάξεως, επέστρεψε από την πλούσια σε γεγονότα πλήξη του παγκοσμίου πολέμου στη φτωχότερη μεν σε γεγονότα, πλην όμως περισσότερο

15. Detlev Peukert, *La république de Weimar*, ό.π., σ. 194-195.

συνηθισμένη επαγγελματική και καθημερινή ζωή και ο αυτοκράτορας είχε καταφύγει στην Ολλανδία, η σοσιαλδημοκρατία που κέρδιζε συνεχώς έδαφος πέτυχε να διατηρηθούν οι κοινωνικές δομές της αυτοκρατορικής Γερμανίας άθικτες, τόσο ως προς τα καλά όσο και ως προς τα κακά τους. Μέχρι ενός σημείου αυτό οφειλόταν στην αίσθηση μιας ζωντανής παράδοσης που συνέχιζε να λειτουργεί, κυρίως όμως οφειλόταν στη μικροαστική αγάπη για καθετί το αποστεωμένο, μια αγάπη που ντρεπόταν για τον εαυτό της και χρειαζόταν ως εκ τούτου κάποια πρόφαση, εν προκειμένω αυτήν ενός δήθεν μακιαβελικού ζήλου απέναντι στις δυνάμεις των νικητών, ενώ κατά το μέγιστο μέρος της οφειλόταν στην αποστροφή για το ρωσικό παράδειγμα.¹⁶

Πρόκειται εδώ για μία από τις σπάνιες περιπτώσεις όπου ο συγγραφέας παρεμβάλλει άμεσα τις θέσεις του περί των ιστορικών εξελίξεων τις εποχής του, πριν τις εντάξει στις σκέψεις, τις πράξεις και την κοινωνική ταυτότητα του μυθιστορηματικού προσώπου, πράγμα που συμβαίνει λίγο παρακάτω στο κείμενο. Πέρα από αυτό, η κριτική περιγραφή που επιχειρεί ο Broch στο παραπάνω σύντομο χωρίο, είναι σε μεγάλο βαθμό ακριβής. Πραγματικά, η αφοσίωση της νέας γερμανικής κυβέρνησης, που σχηματίστηκε στο Βερολίνο τη 10η Νοεμβρίου 1918 και στην οποία το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD) είχε κεντρική θέση, στην απρόσκοπτη συνέχιση της διοικητικής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού αποτελεί ένα από τα πιο εντυπωσιακά και παράδοξα χαρακτηριστικά της γερμανικής επανάστασης του 1917-1919. Ο Friedrich Ebert, για παράδειγμα, ο οποίος κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής εξελίχθηκε σε εξέχουσα πολιτική προσωπικότητα όχι μόνο του SPD αλλά και της κυβέρνησης της χώρας, απέδιδε απόλυτη προτεραιότητα στη διατήρηση της κοινωνικής και διοικητικής τάξης. Κάθε κυβερνητικό εγχείρημα αξιολογείτο ως προς το στόχο αυτό, ακόμα και αν αντλούσε τη νομιμοποίησή του από τις μέχρι τότε αδιαμφισβήτητες θεμελιώδεις ιδεολογικές πεποιθήσεις της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Οποιοσδήποτε επιθυμεί να κατανοήσει την πολιτική λογική της κατεύθυνσης που επέλεξε η νέα κυβέρνηση, η οποία και απολάμβανε, τουλάχιστον κατά την περίοδο Νοεμβρίου 1918 – Ιανουαρίου 1919, της εμπιστοσύνης του κινήματος των εργατικών και στρατιωτικών συμβουλίων που την είχαν εκλέξει, θα πρέπει εκ των προτέρων να αποδεχθεί το γεγονός ότι αυτή είχε θεμελιωθεί, ουσιαστικά και πρακτικά, επί της ιδέας της διατήρησης της κοινωνικής, πολιτικής και διοικητικής τάξης.

Τα κίνητρα αυτής της στάσης του Ebert και των συναδέλφων του ήταν ποικίλα και δεν είχαν όλα την ίδια βαρύτητα, αλλά η συνολική και συνδυασμένη επιρροή τους μπορεί να εξηγήσει αρκετά ικανοποιητικά αυτή την εμμονή στην έννοια της τάξης. Προπάντων αναλογίζονταν την εξέλιξη της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κατάστασης στη Ρωσία, η οποία, κρίνοντας από την προοπτική

16. Herman Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 202.

του έτους 1918, φαινόταν πραγματικά καταστροφική. Κατά την άποψή τους δεν ήταν τόσο η ανάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους (τους οποίους πολλοί ειδικευμένοι παρατηρητές έκριναν ανίκανους να διατηρηθούν επί μακρόν στη θέση αυτή) αλλά μάλλον τα φαινόμενα που τη συνόδευαν, δηλαδή η κατάρρευση της Ρωσίας σε εσωτερικό και εξωτερικό μέτωπο, γεγονός που αποτελούσε μια κρίσιμης σημασίας προειδοποίηση για τη Γερμανία. Η Συνθήκη του Brest-Litovsk, που υπαγορεύθηκε από τους Γερμανούς την άνοιξη του 1918, κόστισε στη Ρωσία, η οποία ήταν αποδιοργανωμένη και χωρίς επαρκή στρατιωτική άμυνα, το ήμισυ περίπου των ευρωπαϊκών της κτήσεις, ενώ ταυτόχρονα στο εσωτερικό της χώρας επικρατούσε οικονομικό χάος, λιμός και μαινότα ο εμφύλιος πόλεμος. Το γεγονός ότι, δεδομένων των ήδη σκληρών όρων της ανακωχής, ο Ebert επιθυμούσε να έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει τους Συμμάχους –στο πλαίσιο των μελλοντικών διαπραγματεύσεων για την ειρήνη– εκκινώντας από θέση σχετικής ισχύος, αποτελεί ένα δεύτερο κίνητρο των πολιτικών του επιλογών. Εξάλλου, η προτεραιότητα της αποστράτευσης και η μετάβαση από την οικονομία της πολεμικής περιόδου στο φυσιολογικό τύπο οικονομικής οργάνωσης και λειτουργίας αποτελούσαν για το γερμανικό κράτος, από διοικητική άποψη, άνευ προηγουμένου προβλήματα. Οι συνθήκες αυτές μπορούν σε μεγάλο βαθμό να εξηγήσουν τη συμφωνία συνεργασίας που επικυρώθηκε τη 10η Νοεμβρίου 1918 μεταξύ του Ebert και του Groener, ο οποίος την περίοδο εκείνη ήταν ουσιαστικά ο αρχηγός του στρατού. Η πρώτη αυτή συνεννόηση επρόκειτο να αποτελέσει τη βάση του συμβιβασμού μεταξύ της παλαιάς στρατιωτικής κλάσας και του νέου καθεστώτος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Τέλος, η προσκόλληση στην έννοια της τάξης και στη διοικητική συνέχεια του κρατικού μηχανισμού μπορεί, επίσης, να εξηγηθεί, αν ληφθεί υπόψη η κρατικιστική παράδοση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Οι πολιτικοί της φορείς, εξαιρουμένων ορισμένων θεωρητικών όπως η Rosa Luxemburg, αντιλαμβάνονταν ως «σοσιαλισμό» την επέκταση της δραστηριότητας και των προνομίων της δημόσιας διοίκησης προς όφελος του κοινωνικού συνόλου και όχι την αυθόρμητη αυτο-οργάνωση των μαζών.

Η πολιτική διαχείριση των εξελίξεων της περιόδου 1918-1919 παρέμεινε στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης περί κράτους. Έντασσόταν, επομένως, εξ ολοκλήρου στη φιλελεύθερη, κοινοβουλευτική και θεμελιωμένη στο κράτος δικαίου παράδοση του γερμανικού δημοκρατικού πολιτικού κινήματος. Ταυτόχρονα, η επιλογή αυτή αντανάκλουσε, επίσης, τις επιφυλάξεις μιας πολιτικής ηγεσίας με συνείδηση των ευθυνών της, η οποία δίσταζε να εκθέσει μια ανεπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία που διέθετε υποδομές απαραίτητες για τη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων της καθημερινής ζωής, στους κινδύνους ενδεχόμενων ριζικών κοινωνικών μεταβολών.¹⁷

17. Eberhart Kolb (επιμ.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Κολωνία 1972,

Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο τοποθετείται ο εκπαιδευτικός Ζαχαρίας και ο συγγραφέας φροντίζει ώστε η προσωπική του εξέλιξη και οι απόψεις του να εγγραφούν ακριβώς εκεί. Κατά συνέπεια, ο αναγνώστης πληροφορείται ότι:

Ο Ζαχαρίας που είχε συνηθίσει να δέχεται χωρίς αντιρρήσεις τις απόψεις των εκάστοτε κρατούντων, εμφορούμενος επομένως από μια γνήσια δημοκρατική εμπιστοσύνη στη σοφία της πλειοψηφίας του λαού, προσχώρησε στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα και κατόπιν αυτού προήχθη, όντας ακόμη σχετικά νέος σε εκπαιδευτικό σύμβουλο. Έβλεπε υιόλας τον εαυτό του γυμνασιάρχη. Στο αξίωμά του αυτό σκόπευε να εκπληρώσει αυστηρά τα καθήκοντά του, να προκαλεί την αποβολή από το σώμα των εκπαιδευτικών εκείνων που είχαν διαφορετική πολιτική άποψη, προκειμένου να προστατεύσει το σχολείο από τις επιβλαβείς ανανεωτικές ιδέες και με τη δύναμη της σιδηράς πειθαρχίας να σκληραγωγήσει τη νεολαία και να τη διαπαιδαγωγήσει στη δημοκρατία.¹⁸

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Broch σκιαγραφεί μια νοοτροπία που θεωρεί ότι αποτέλεσε τη βάση στην οποία στηρίχθηκε το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα για να διευρύνει την απήχσή του. Είναι πιθανό, επομένως, να θεωρήσει κανείς εκ πρώτης όψεως αντιφατική την προσχώρηση του ήρωα στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και τις απόψεις από τις οποίες αυτό εμφορείται. Στην πραγματικότητα, μια πιο προσεκτική θεώρηση των πολιτικών πραγμάτων στη Γερμανία της περιόδου 1914-1933 αποκαλύπτει μια σύνθετη εικόνα. Όπως τονίστηκε παραπάνω, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα φρόντισε σε όλη τη διάρκεια της συμμετοχής του στην κυβέρνηση του γερμανικού λαού να υιοθετήσει ένα κάθε άλλο παρά ριζοσπαστικό προσανατολισμό. Οι ηγέτες του –αλλά και ένα σημαντικό μέρος των μελών του, ιδιαίτερα εκείνα που δεν ανήκαν στην εργατική τάξη– είχαν ουσιαστικά δεχθεί και επιλέξει σε μεγάλο βαθμό τη λογική της δημοσιοϋπαλληλικής λειτουργίας της Αυτοκρατορίας, εφόσον θεωρούσαν αυτονόητο ότι στην κεφαλή μιας υπηρεσίας έπρεπε να βρίσκονται «υπηρεσιακοί» δημόσιοι υπάλληλοι και όχι πολιτικά πρόσωπα. Στους τομείς εκείνους όπου αντικειμενικά ήταν απαραίτητες οι εξειδικευμένες γνώσεις (κατά κανόνα στη Δικαιοσύνη και στην Εκπαίδευση), οι νέες κυβερνήσεις θα μπορούσαν να αντλήσουν από μια δεξαμενή φιλελεύθερων δυνάμεων, πολύ ευρύτερη από τον κύκλο των μελών του Κόμματος. Ωστόσο, μια τέτοια προσέγγιση δεν επιχειρήθηκε ποτέ. Στις δημόσιες υπηρεσίες δεν άλλαξε τίποτα και υπάλληλοι με ιδιαίτερα συντηρητική νοοτροπία παρέμειναν στις θέσεις τους χωρίς να αντιμετωπίσουν προβλήματα.¹⁹

σ. 145-156 και Ulrich Kluge, *Die Deutsche Revolution 1918-1919*, Φρανκφούρτη 1985, σ. 18-25.

18. Hermann Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 203.

19. Susanne Miller, *Die Burde der Macht. Die deutsche Sozialdemokratie 1918-1920*, Ντύνσελντορφ 1978, σ. 104 κ.εξ.

Για να κατανοήσει κανείς, ωστόσο, την ευρύτερη στάση της ηγεσίας του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος αλλά και πολλών μελών του, θα πρέπει να λάβει υπόψη ένα κρίσιμη σημασίας ιστορικό προηγούμενο: κατά τη διάρκεια της περιόδου της επιστράτευσης τον Αύγουστο του 1914, η ελπίδα της ανατροπής και της νικηφόρου ρήξης με τη διεθνή τάξη πραγμάτων που είχε επιβληθεί στη Γερμανία, και τους περιορισμούς που είχε θέσει στην ανάπτυξή της, δημιούργησε ένα κλίμα ενθουσιασμού. Αυτό το γενικό συναίσθημα ευφορίας χαρακτηριζε προπάντων την αστική τάξη αλλά όχι μόνο αυτή. Ένας μεγάλος αριθμός μελών της εργατικής τάξης ήλπιζαν από την πλευρά τους ότι υπό την αιγίδα της «λαϊκής συστράτευσης και ομοψυχίας» που είχε προκαλέσει ο εθνικιστικός ενθουσιασμός, θα προέκυπτε η ανανέωση του κοινωνικού καθεστώτος. Οι ελπίδες αυτές επρόκειτο να διαψευστούν σύντομα από την καθημερινή πραγματικότητα του πολέμου. Σε αυτή την ατμόσφαιρα συγκροτήθηκαν τα πολιτικά κινήματα που τέσσερα χρόνια αργότερα, με διαφοροποιημένη μορφή, συνέβαλαν αποφασιστικά στην επανάσταση του 1918-1919.

Η ενσωμάτωση όλων των κομμάτων, συμπεριλαμβανομένων και των σοσιαλδημοκρατών που μέχρι τότε αποτελούσαν αντικείμενο περιφρόνησης και δεν θεωρούνταν («πατριώτες») από τους συντηρητικούς εθνικιστές πολιτικούς και τις κρατικές κυβερνήσεις, στο πλαίσιο της «ιεράς ένωσης» ή ακριβέστερα «κομματικής ανακωχής» (*Burgfrieden*), στην οποία προσχώρησαν επίσης τα συνδικάτα και οι ενώσεις των εργοδοτών, φάνηκε να αναγγέλλει μια πολιτική ανανέωση τέτοιου εύρους, ώστε, εξ αρχής, να γοητευθεί το σύνολο σχεδόν των γερμανών πολιτικών ανδρών. Συγχρόνως, η έξαρση της εθνικιστικής ευφορίας μέσω της έννοιας της λαϊκής ομοψυχίας την ώρα της εσωτερικής και εξωτερικής δοκιμασίας, έξαρση που αντανακλούσε τα αισθήματα του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένης και της εργατικής τάξης, ενίσχυε αυτή την αισιόδοξη πεποίθηση. Κατά την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκε ένα είδος λαϊκής συστράτευσης, από την οποία προήλθαν ελπίδες και στη συνέχεια απογοητεύσεις, οι οποίες αργότερα απέκτησαν βαρύνουσα σημασία και επηρέασαν τις εξελίξεις που οδήγησαν στην επανάσταση του 1918-1919. Θα πρέπει, επίσης, να θυμάται κανείς την απόρριψη και τη συνεπακόλουθη απομόνωση που επιβλήθηκε τον Αύγουστο του 1914 στους φορείς του ρεύματος που αποτελούσε μέχρι εκείνη τη στιγμή τη σοσιαλιστική Αριστερά, ένα καθεστώς που εξακολούθησε να ισχύει μέχρι το Νοέμβριο του 1918. Δεδομένης της ατμόσφαιρας πολιτικού ολοκληρωτισμού της εποχής εκείνης, η συναίνεση ευρέων τμημάτων του πληθυσμού, θεμελιωμένη στην έννοια της εθνικής κοινότητας, και η «ιερά ένωση» διαμόρφωσαν ένα πρότυπο, με ιδιαίτερα σημαντικές συνέπειες για το μέλλον, επιθετικής εθνικιστικής ενσωμάτωσης υπό την ηγεσία του στρατιωτικού και συντηρητικού πολιτικού πλέγματος.²⁰

20. Detlev Peukert, *La république de Weimar*, ό.π., σ. 38-39.

Αυτού του είδους η νοοτροπία διαπερνούσε το σύνολο σχεδόν των πολιτικών στρατοπέδων αλλά και ένα σημαντικό μέρος των μελών και των ψηφοφόρων τους. Μπορεί κανείς, επομένως, να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους ο Broch παρουσιάζει ένα μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος να εμφανίζεται από αντιλήψεις φαινομενικά εκ διαμέτρου αντίθετες προς τις θεμελιώδεις διακηρύξεις και απόψεις της παράταξης αυτής. Με αφετηρία αυτή ακριβώς την εκ πρώτης όψεως αντίφαση, ορισμένοι ερευνητές χαρακτήρισαν το συγκεκριμένο ήρωα ως πρώιμο παράδειγμα ναζιστή («proto-Nazi»)²¹. Σε κανένα σημείο του βιβλίου δεν αναφέρεται ότι ο καθηγητής μαθηματικών έγινε μέλος του Εθνικοσοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος ούτε καν ότι το αντιμετώπιζε με συμπάθεια. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός που του αποδίδεται, αν και τυπικά λανθασμένος, μπορεί να δικαιολογηθεί και από άλλα σημεία στην αφήγηση, όπως το ακόλουθο:

Πρόκειται για την ίδια επηρομένη και από ηθική άποψη υποκριτική στάση με την οποία αντιμετώπιζαν από παλιά εμάς τους Γερμανούς. Τώρα όμως δώσαμε στην Ευρώπη να καταλάβει [...]. Εμείς είμαστε ένας λαός δασκάλων, δασκάλων παγκοσμίου κύρους [...] είμαστε ο λαός της απεραντοσύνης και ακριβώς για το λόγο αυτόν ο λαός του θανάτου, ενώ οι άλλοι λαοί ξέμειναν στο πεπερασμένο, στο μπακαλίστικο πνεύμα, στο φιλοχρήματο πνεύμα, εγκλωβισμένοι μέσα στο μετρήσιμο, γιατί θέλουν απλώς να γνωρίσουν τη ζωή και όχι το θάνατο, κι επομένως, όσο κι αν φαίνονται πως με ευκολία υπερβαίνουν τον εαυτό τους τόσο πολύ, αποδεικνύονται εντούτοις ανίκανοι να διασπάσουν τα όρια του πεπερασμένου.²²

Διαφαίνονται στα παραπάνω λεγόμενα ορισμένες συνάψεις με την *völkisch* (λαϊκότροπη) εκδοχή του γερμανικού εθνικισμού, ο οποίος διαδόθηκε με την υποστήριξη των οπαδών του παγγερμανισμού, την έκδοση εκλαϊκευμένων φυλετικών κειμένων, όπως αυτά του Theodor Fritsch και του Houston Chamberlain, και την επεξεργασία του αποκλειστικού και επιθετικού τοπικού εθνικισμού σε σχολεία και οργανώσεις νεότητας. Τα κεντρικά νήματα της ιδεολογίας αυτής ήταν ο ακραίος εθνικισμός, ο φυλετικός αντισημιτισμός και οι μυστικιστικές έννοιες μιας μοναδικής γερμανικής τάξης πραγμάτων, οι ρίζες της οποίας τοποθετούνταν στο τευτονικό παρελθόν και εδράζονταν πάνω στην τάξη, την αρμονία και την ιεραρχία. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η σύνδεση μιας ρομαντικοποιημένης άποψης του γερμανικού πολιτισμού (θεωρούμενης ως ανώτερης πλην όμως έντονα απειλούμενης από κατώτερες αλλά ισχυρές δυνάμεις, ειδικά

21. Βλ., για παράδειγμα, Theodore Zolkowski, «Between Guilt and Fall: Broch's *Die Schuldlosen*», στο Paul Michael Lutzeler (επιμ.), *Hermann Broch, Visionary in exile*, ό.π., σ. 236.

22. Hermann Broch, *Die Schuldlosen*, ό.π., σ. 215-216.

των Σλάβων και των Εβραίων) με μια κοινωνική δαρβινιστική έμφαση στη μάχη για επιβίωση, στις ιδέες περί της ανάγκης για εξάπλωση στη σλαβική Ανατολή, με σκοπό την εξασφάλιση της επιβίωσης του έθνους, και στην αναγκαιότητα να προστατευθεί η καθαρότητα της φυλής μέσω της επικράτησης επί του ορατού αρχετυπικού εχθρού της γερμανικότητας, δηλαδή του πνεύματος της αδυναμίας και του χρήματος που αντιπροσωπεύταν από τον εβραϊσμό.

Οι ιδέες ενός οργανικού *Volk* (λαού, εθνικού συνόλου), οι οποίες εδράζονταν στην καθαρότητα του αίματος και της φυλής, διαμορφώνοντας μια εθνική κοινότητα (*Volksgemeinschaft*), η οποία υπερέβαινε το άτομο, παράγοντας έναν αληθινό «εθνικό» σοσιαλισμό που στρεφόταν κατά του φιλελευθερισμού όσο και κατά του καπιταλισμού και του αστικού πολιτισμού, δεσμεύοντας κάθε άτομο ξεχωριστά και συγχρόνως, στην υπηρεσία αυτής της κοινότητας, μέσα από την υποταγή σε ηγέτες που διακρίνονταν για τις ικανότητές τους, τη σοφία τους και τη σταθερότητά τους, ήσαν αυτές που συνιστούσαν τα κεντρικά στοιχεία αυτής της ιδεολογίας.²³ Ο λόγος για τον οποίο ο συγγραφέας αποδίδει στον ήρωά του αυτού του είδους το λογύδριο, δεν πρέπει να αναζητηθεί στην πρόθεσή του να τον περιγράψει ως ναζί αλλά στο ενδιαφέρον του να τον τοποθετήσει στο πλαίσιο ενός συνόλου ιδεών, αντιλήψεων και στάσεων ζωής, διαδεδομένων στη Γερμανία την περίοδο του μεσοπολέμου, οι οποίες κατέστησαν εφικτή την ευρεία αποδοχή του εθνικοσοσιαλισμού.

Η ανάλυση που επιχειρήθηκε μέχρι το σημείο αυτό, είχε ως σκοπό να καταδείξει την κύρια λειτουργία της ιστορίας στο μυθιστόρημα, η οποία συνίσταται στην ανάδειξη συγκεκριμένων θέσεων του Broch για την εξέλιξη της γερμανικής κοινωνίας μέσω του συσχετισμού πράξεων, λόγων και σκέψεων των πρωταγωνιστών με υπαρκτές και αποδιδόμενες με αρκετή ακρίβεια πνευματικές, κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις που χαρακτήριζαν τη Γερμανία της μεσοπολεμικής περιόδου.

Ωστόσο, στους Αθώους ο ερευνητής μπορεί να αναγνωρίσει και ένα δεύτερο τύπο λειτουργίας της ιστορίας, ο οποίος σχετίζεται με την αποτύπωση σχέσεων εξουσίας και εξάρτησης τόσο μεταξύ των προσώπων του μυθιστορήματος όσο και μεταξύ αυτών και του κοινωνικού τους περιβάλλοντος. Έτσι, ο εκπαιδευτικός Ζαχαρίας ασκεί σχεδόν απόλυτη εξουσία επί των μαθητών του, ενώ στην προσωπική του ζωή εξαρτάται και καθοδηγείται με αυστηρότητα από τη σύζυγό του. Επιπλέον, φέρει στο σώμα του μια συμβολική αποτύπωση των ενίοτε βίαιων δυνάμεων της ιστορίας και των πολιτικών-κοινωνικών πλεγμάτων εξουσίας που την κινούν, με τη μορφή ενός τραύματος στο πόδι, που δέχθηκε στο μέτωπο κατά τη διάρκεια του πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και το οποίο

23. Uwe Lohalm, *Völkischer Radicalismus. Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbundes, 1919-1923*, Αμβούργο 1970, σ. 43-84.

του προκάλεσε μερική αναπηρία. Ο Α, κύριος πρωταγωνιστής του έργου, είναι ταυτόχρονα εξουσιαζόμενος και εξουσιαστής. Υποκύπτει στον τρόπο ζωής και τις αξίες της αριστοκρατικής οικογένειας, στο χώρο της οποίας εισέρχεται αρχικά ως ενοικιαστής, και ειδικότερα στην αυταρχική παρουσία της Χίλντεγκαρντ. Η κοινωνική διαστρωμάτωση της περιόδου της Αυτοκρατορίας και η αίσθηση ταξικής ανωτερότητας της ηρωίδας αποτυπώνονται στις πληγές που αφήνει αυτή στο σώμα του Α κατά τη διάρκεια μιας αποτυχημένης από τη δική του πλευρά ερωτικής συνεύρεσης. Ο Α, με τη σειρά του, θα αλλάξει τους ενδοοικογενειακούς συσχετισμούς πείθοντας τελικά τη γηραιά βαρόνη, την οποία αντιμετωπίζει σαν μητέρα του, να εγκαταλείψει την επιβλητική της κατοικία στην πόλη, για να ζήσει υπό την προστασία του σε μια ανακαινισμένη εξοχική κατοικία. Η ηλικιωμένη υπηρέτρια Τσερλίνε αναπληρώνει την υποδεέστερη κοινωνική της θέση, καθοδηγώντας και εξουσιάζοντας τη βαρόνη και την κόρη της Χίλντεγκαρντ, με την ισχύ που της παρέχει η γνώση ότι η δεύτερη είναι παιδί εραστή και όχι του νόμιμου συζύγου. Ο Broch καθιστά πιο φανερή την παρακμή των γερμανικών μεγαλοαστικών αξιών της προπολεμικής περιόδου, αποδίδοντας στον εκλιπόντα σύζυγο την ιδιότητα του προέδρου δικαστηρίου, δηλαδή του μέλους ενός από τους πιο συντηρητικούς πυλώνες του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος της Γερμανίας. Ο μελισσοκόμος, τέλος, κατέχει θέση απόλυτου ηθικού κριτή και οδηγεί τον Α στη συνειδητοποίηση και επίγνωση των προσωπικών, κοινωνικών και μεταφυσικών του υποχρεώσεων και της αποτυχίας του να τις εκπληρώσει, και τελικά στο θάνατο.

Με τον τρόπο αυτό οι προσωπικά προσλαμβανόμενες πραγματικότητες των πρωταγωνιστών —ή, θα έλεγε κανείς, η εξατομικευμένη αφήγηση του καθενός— αντικαθιστούν τα κοσμικά σύμβολα, καθώς ο Broch ενσωματώνει την παρακμή των αξιών σε διαφορετικά μεταξύ τους προσωπικά —ή ακόμα και σωματικά— συστήματα που δεν συγκλίνουν ποτέ. Κατά συνέπεια, η ιστορία, εφόσον δεν διαμορφώνεται και δεν συνέχεται από ένα ενοποιητικό όργανο ή παράγοντα, εξελίσσεται στο κατάλοιπο μιας ασυνείδητης ροπής και επιθυμίας για εξουσία και κυριαρχία, οι οποίες εγγράφονται τόσο στη γλώσσα και στις διαπροσωπικές σχέσεις όσο και στο ίδιο το ανθρώπινο σώμα. Η εξουσία δεν ασκείται πλέον αποκλειστικά από κάποιο πρόσωπο (είτε αριστοκράτη είτε αστό) ούτε καν από κάποιο οικονομικό και πολιτικό πλέγμα ισχύος· κατανέμεται σε ανταγωνιστικά μεταξύ τους συστήματα οικονομικής, πολιτικής, θρησκευτικής, προσωπικής και σωματικής κυριαρχίας, που μπορούν να συνδυαστούν με οποιονδήποτε τρόπο, όπως μαθαίνουν καλά οι πρωταγωνιστές του μυθιστορήματος. Η αλληλεπίδραση των διάφορων χαρακτήρων (ο Ζαχαρίας, η Χίλντεγκαρντ, ο Α, η βαρόνη, ο μελισσοκόμος, η κόρη του Μελίττα) παράγει πολλαπλές δομές εξουσίας, που είναι δυνατό να χειραγωγηθούν από οποιονδήποτε είναι αρκετά αποφασιστικός, ώστε να μπορεί να επιβάλλει το αξιακό του σύστημα σε όσους σχετίζονται μαζί του

και σε τελευταία ανάλυση (όπως φαίνεται να υπονοεί ο συγγραφέας) στο σύνολο του πληθυσμού, ή αρκετά ευφυής, ώστε να καταστήσει την προσωπική του αντίληψη για τα πράγματα κυρίαρχη ενοποιητική αφήγηση των γεγονότων και της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης. Με το δεύτερο αυτό τύπο χρήσης της ιστορίας ο Broch είναι πλέον σε θέση να προβάλλει μια βασική του πεποίθηση: προκειμένου να φθάσει κανείς να ασκεί έλεγχο και εξουσία, πρέπει να έχει τη δυνατότητα χειρισμού αλλά και χειραγώγησης των συμβόλων και των φαινομένων. Οι χαρακτήρες στους Αθώους δεν χειρίζονται αντικείμενα αλλά στην πραγματικότητα σύμβολα και επιφανειακές καταστάσεις· κατά συνέπεια, επηρεάζουν τον «πραγματικό» κόσμο μέσω της χειραγώγησης σημείων που τον νοηματοδοτούν.

Το δεύτερο αυτό επίπεδο λειτουργίας της ιστορίας μέσα στο μυθιστόρημα εξυπηρετεί και έναν ακόμα σκοπό: να οδηγήσει τον αναγνώστη στον κεντρικό του πυρήνα που είναι το ζήτημα της προσωπικής ενοχής ή αθωότητας των πρωταγωνιστών απέναντι στον εαυτό τους και το κοινωνικό σύνολο. Προηγούμενως όμως θα ήταν χρήσιμο να επισημανθεί μια παράλληλη προς εκείνη του Broch αντίληψη περί ενοχής, η οποία άσκησε σημαντική επιρροή στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, όταν ο συγγραφέας ολοκλήρωσε τους Αθώους.

Συγκεκριμένα, κατά το χειμερινό εξάμηνο του 1945-1946, ο Karl Jaspers πραγματοποίησε στη Χαϊδελβέργη μια σειρά διαλέξεων με τίτλο «Über die geistige Situation in Deutschland» («Περί της πνευματικής κατάστασης στη Γερμανία»), οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση για το έργο του *Die Schuldfrage*. Απορρίπτοντας γενικευτικές απόψεις περί «συλλογικής» ενοχής, ο Jaspers διέκρινε τέσσερα είδη ενοχής: εγκληματική, πολιτική, ηθική και μεταφυσική.²⁴ Η εγκληματική ενοχή απορρέει από την παραβίαση νόμων βασισμένων σε αντικειμενικοποιημένες αρχές δικαίου. Η πολιτική ενοχή συμπεριλαμβάνει την ευθύνη για τις συνέπειες των πράξεων και των ενεργειών του κράτους, υπό την εξουσία του οποίου ζει ο πολίτης. Και οι δύο αυτές μορφές ενοχής μπορούν να αξιολογηθούν και να κριθούν αντικειμενικά από εξωγενείς θεσμούς. Η ηθική ενοχή, αντίθετα, προϋποθέτει την προσωπική ευθύνη του ατόμου για τις πράξεις του, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών και στρατιωτικών ενεργειών, και μπορεί να κριθεί μόνο από τη συνείδησή του και από την κοινότητα της οποίας έχει υιοθετήσει το αξιακό σύστημα. Η μεταφυσική ενοχή, τέλος, προκύπτει από την αίσθηση ομοψυχίας και αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων, που μας καθιστά συνυπεύθυνους για κάθε κακό και αδικία στον κόσμο. Εάν δεν κάνουμε ό,τι μπορούμε για να τα αποτρέψουμε, θα είμαστε ένοχοι, όχι όμως υπό τη νομική, πολιτική ή ηθική έννοια. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να

24. Karl Jaspers, *Hoffnung und Sorge. Schriften zur deutschen Politik 1945-1965*, Μόναχο 1965, σ. 67-149, ιδιαίτερα σ. 78-79.

κριθούμε μόνο από τον εαυτό μας. Το ζήτημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του φυσικού δικαίου εμφανίζονται στο λόγο του Jaspers σε σχέση με τις δίκες της Νυρεμβέργης. Εγκρίνει τις αποφάσεις που ελήφθησαν αναδρομικά υπό την ισχύ νόμων που εισήγαγαν οι νικητές, με το επιχείρημα ότι «από την άποψη του ανθρωπότητας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του φυσικού δικαίου» υφίστανται οικουμενικοί νόμοι, βάσει των οποίων μπορούν να προσδιοριστούν συγκεκριμένα είδη εγκλήματος.²⁵

Δεν γνωρίζουμε αν ο Broch είχε υπόψη του τις παραπάνω θέσεις. Γεγονός όμως είναι ότι οι σχετικοί προβληματισμοί του ήταν παρεμφερείς.²⁶ Θεωρούσε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούσαν το αξιακό ήμισυ ενός αποδεκτού πολιτισμού: ένα πλήρες νομικό σύστημα θα απαιτούσε επίσης μια Χάρτα Ηθικών Καθηκόντων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, θεμελιωμένα σε απόλυτες έννοιες, όπως ο Θεός, η φύση και ο λόγος, καθορίζουν την ελευθερία του ατόμου. Ένα σύστημα ηθικών καθηκόντων θα έπρεπε να βασιστεί στην καθαρά ανθρώπινη ευθύνη κάθε ατόμου προς τους άλλους και στην ηθική του υποχρέωση να αντιτίθεται στην αδικία. Ο Broch θεωρεί ότι η ποινή του θανάτου ή της ολοκληρωτικής υποδούλωσης συνεπάγεται ένα καίριο πλήγμα στο «γίγνο απόλυτο»: την απώλεια, δηλαδή, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τη διαφύλαξη της οποίας οφείλει να προϋποθέτει κάθε αποδεκτό νομικό σύστημα. Η παραδοσιακή αντίληψη περί δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν μπόρεσε να εμποδίσει τις παραβιάσεις του «γίγνου απολύτου» από τον ολοκληρωτισμό. Επομένως, είναι αναγκαία μια Χάρτα Ηθικών Καθηκόντων (του είδους εκείνου που επεξεργάστηκε και κατέθεσε ο Broch στα Ηνωμένα Έθνη), προκειμένου να αποτραπούν ολοκληρωτικού χαρακτήρα επιθέσεις και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας στο μέλλον.²⁷

Οι ιδέες αυτές βρίσκονται στη βάση της σύλληψης του μυθιστορήματος. Όπως έγραψε ο ίδιος σε ένα ανέκδοτο κριτικό κείμενο, το προηγούμενο έργο

25. Στο ίδιο, σ. 95-96.

26. Ας διευκρινιστεί στο σημείο αυτό ότι αν και τέσσερις από τις ένδεκα «ιστορίες» που συγκροτούν το σύνολο του βιβλίου αυτού, γράφθηκαν και δημοσιεύθηκαν μεταξύ του 1918 και του 1933, ο συγγραφέας τις ξαναδούλεψε στα 1949 επιφέροντας σημαντικές τροποποιήσεις σε δύο από αυτές, ενώ το ίδιο έτος έγραψε και προσέθεσε τις υπόλοιπες επτά. Αυτό σημαίνει ότι στο τελικό κείμενο βρίσκεται αφομοιωμένο το σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών εμπειριών της περιόδου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, της διακυβέρνησης του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος και του Παγκοσμίου πολέμου που ακολούθησε. Η λογοτεχνική και ιδεολογική πρόσληψη και αξιοποίηση αυτών των βιωμάτων από τον Broch επηρεάζεται, ωστόσο, καταλυτικά από την τελική τους έκβαση και τους μεταπολεμικούς φιλοσοφικούς προβληματισμούς πάνω στο ζήτημα μιας νέας ηθικής του ανθρώπου, τοποθετώντας τη θέση του συγγραφέα-αφηγητή και τη συνολική θεώρηση του έργου στα 1950, οπότε και εκδίδεται για πρώτη φορά, αν και η ύλη του προέρχεται από τις τρεις προηγούμενες δεκαετίες. Βλ. και Michael Lutzeler, *Hermann Broch*, ό.π., σ. 34-45.

27. Ernestine Schlant, *Die Philosophie Hermann Brochs*, Μόναχο 1971, σ. 155-178.

του (η τριλογία *Υπνοβάτες*) είχε περιγράψει τη διαδικασία αποσύνθεσης των παραδοσιακών ευρωπαϊκών αξιών, η οποία καταδίκασε το σύγχρονο άτομο σε μοναξιά και απομόνωση. Αυτή ακριβώς η απομόνωση παράγει το πιο τρομακτικό φαινόμενο της σύγχρονης ζωής, την «ενοχή» του νέου ανθρώπου, δηλαδή την αδιαφορία και τη ριζική του αποκοπή από την κοινωνία.²⁸ Ο Broch αντιλαμβανόταν ότι ο τίτλος του νέου του έργου ήταν «επιθετικός», εφόσον κανείς από τους χαρακτήρες –εκτός από τον ηλικιωμένο μελισσοκόμο και την κόρη του Μελίττα– δεν ήταν απαλλαγμένος από κάποιου είδους ενοχή. Αυτός ήταν και ο λόγος που πίστευε ότι θα προσέλκυε το ενδιαφέρον του κοινού, ειδικά στη Γερμανία, όπου το ζήτημα της μεταφυσικής ενοχής βρισκόταν κατά τη γνώμη του ακόμα στο επίκεντρο των προβληματισμών.²⁹

Οι σκέψεις και οι υπολογισμοί του συγγραφέα σε σχέση με τον τίτλο του μυθιστορήματος σχετίζονται με το ζήτημα που για τον ίδιο συνιστούσε το κεντρικό πρόβλημα του κειμένου: όχι η ενοχή και η αθωότητα υπό την καθιερωμένη νομική έννοια αλλά, όπως εξηγεί στον επίλογό του, η «ένοχη Αθωότητα». Οι «μη-ένοχοι» δεν είναι «αθώοι», απλώς δεν κρίθηκαν δικαστικά-νομικά ως ένοχοι. Ο Broch είχε αναλύσει την εννοιολογική αυτή διάκριση, προσδιορίζοντας τρεις ομάδες γερμανών πολιτών: τους ενεργούς και εγκληματίες ναζί, τους ενεργούς αντι-ναζί και μεταξύ των δύο αυτών άκρων της ενοχής και της αθωότητας το ευρύ σύνολο παθητικών παρατηρητών, η αδιαφορία των οποίων κατέστησε δυνατή την επικράτηση του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος και τα εγκλήματα που ακολούθησαν, τους «μη-ενόχους» δηλαδή.³⁰ Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η πρώτη και η τρίτη κατηγορία αντιστοιχούν στις αντιλήψεις του Jaspers περί εγκληματικής/πολιτικής και θηικής/μεταφυσικής ενοχής, όπως σχιαγραφώθηκαν παραπάνω.

Οι ιστορίες, επομένως, που συγκροτούν το μυθιστόρημα, έχουν ως πρωταγωνιστές άνδρες και γυναίκες που χαρακτηρίζονται –με διαφορετικό τρόπο ο καθένας– από «ενοχική» αθωότητα. Ο εκπαιδευτικός Ζαχαρίας, όπως φάνηκε

28. Manfred Durzak, «Die Entstehungsgeschichte von Hermann Brochs *Die Schuldlosen*. Mit bisher ungedruckten Quellen», *Euphorion* 63 (1969), σ. 371-405.

29. Όσον αφορά στην ελληνική βιβλιογραφία για το θέμα, βλ. κυρίως Χάγκκεν Φλάισερ, «Vae Victis: Ιστορία και ιστορικοί στην (πρώην) Ανατολική Γερμανία», *Τα Ιστορικά* 12/13 (1990), σ. 222-232· του ίδιου, «Δάφνες, πολιτική και μνήμες: Γερμανικά στεφάνια σε ελληνική γη», *Διεθνής Επιθεώρηση* 22 (1994), σ. 71-76· του ίδιου, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Αθήνα 2008· Κ. Λούλος, «Εθνική συνείδηση και δημόσια χρήση της Ιστορίας στη σύγχρονη Γερμανία. Προβλήματα “υπέρβασης του παρελθόντος”», *Μνήμων* 14 (1992), σ. 177-187 και Λίνα Βεντούρα, «Η διδασκαλία της εθνικής ιστορίας στη Δυτική Ευρώπη. Αναζητήσεις και προτάσεις», Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 17: Εθνική συνείδηση και ιστορική παιδεία*, Αθήνα 1994, σ. 118-147.

30. Manfred Durzak, «Die Entstehungsgeschichte Hermann Brochs *Die Schuldlosen*», *ό.π.*, σ. 402-403.

και στην ανάλυση που επιχειρήθηκε σε προηγούμενο μέρος αυτού του κειμένου, προσεγγίζει την έννοια της πολιτικής ενοχής, ενώ οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους χαρακτήρες είναι φορείς ηθικής ενοχής, με την έννοια που δίνει ο Jaspers στον όρο. Η ηλικιωμένη βαρόνη απάτησε το σύζυγό της, η κόρη της Χίλντεγκαρντ ωθεί συνειδητά τη Μελίττα στην αυτοκτονία αποκαλύπτοντάς της ότι ο Α σκοπεύει να την εγκαταλείψει κτλ.

Ωστόσο, η χρήση και η αντίληψη της ιστορίας από τον Broch στους *Αθώους* δεν αποσκοπεί στη στοιχειοθέτηση μιας πολιτικής και κοινωνικής καταγγελίας. Οι ιστορικές αναγνώσεις που περιέχει το μυθιστόρημα, εντάσσονται σε ένα προσεκτικά επεξεργασμένο αισθητικό πλαίσιο που καθίσταται λειτουργικό καταρχήν μέσω της χρήσης της τριτοπρόσωπης αφήγησης. Ο συγγραφέας-αφηγητής δεν εμφανίζεται, δεν χρησιμοποιεί καμία προσωπική αντωνυμία, ενώ, παρά το γεγονός αυτό, λειτουργεί ως μεσολαβητής μεταξύ του κειμένου και του αναγνώστη. Το αισθητικό πλαίσιο του έργου δεν προσδιορίζεται μόνο από τη λειτουργία του αφηγητή, συνδέεται επίσης και με κάποιες διαδικασίες της γραφής. Έτσι, η αφήγηση συνοδεύεται από την περιγραφή που ορίζει τον τόπο της δράσης και τοποθετεί τα πρόσωπα σ' ένα περιβάλλον κατάλληλο για να δημιουργηθεί το κλίμα που θα ευνοήσει την ανάδυση της πλοκής και, διά μέσου αυτής, της θέσης του συγγραφέα. Η περιγραφή προέρχεται από το βλέμμα του μυθιστορηματικού προσώπου ή του αφηγητή και ανατρέχοντας, όταν ο συγγραφέας το κρίνει αναγκαίο, στη γλώσσα της μεταφοράς ή στο συμβολιστικό/ποιητικό τρόπο γραφής, κατασκευάζει ένα σύμπαν στο οποίο προσαρτάται η ψυχή των μυθιστορηματικών προσώπων, υφαίνει ένα δίχτυ αντιστοιχιών μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού κόσμου. Επίσης, η πλειονότητα των διαλόγων αποδίδεται με απόλυτα ρεαλιστικό τρόπο, όπως και οι αναφορές στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου όπου είναι τοποθετημένη η πλοκή. Αντίθετα, οι βαθύτερες σκέψεις των πρωταγωνιστών και αυτές του συγγραφέα-αφηγητή εκφράζονται διά μέσου της μετάβασης στον ποιητικό τρόπο γραφής. Η διττή αυτή αισθητική προσέγγιση οφείλεται στη βασική πεποίθηση του Broch ότι μετά το 1945 το αίτημα προς την τέχνη για μια συνολική θεώρηση των πραγμάτων έγινε ιδιαίτερα επιτακτικό και, προκειμένου να ανταποκριθεί σε αυτό, το μυθιστόρημα είχε ανάγκη από μια πολυμορφία, η οποία δεν μπορούσε να επιτευχθεί αποκλειστικά με τη χρήση της παλαιότερης νατουραλιστικής μεθόδου. Ο άνθρωπος έπρεπε να παρουσιαστεί στην ολότητά του, σε ολόκληρη την κλίμακα των δυνατών βιωμάτων του, αρχής γενομένης από τα σωματικά και συναισθηματικά έως τα ηθικά και μεταφυσικά, πράγμα που καθιστούσε επίκαιρο το ποιητικό/συμβολιστικό στοιχείο, το οποίο χρησιμοποίησε ο Broch για να δώσει την απαιτούμενη εν προκειμένω σαφήνεια στα ηθικά ζητήματα που τίθενται στο έργο του.³¹ Θεωρούμενο από την άποψη

31. Michael Lutzeler, *Hermann Broch*, ό.π., σ. 124-132.

αυτή, το μυθιστόρημα *Οι αθώοι* αποτελεί ένα ώριμο έργο που επιτυγχάνει μια σταθερή ισορροπία μεταξύ του ρεαλιστικού και του ποιητικού στοιχείου και αποτελεί την ποιητική, φιλοσοφική και κριτική σύνοψη των απόψεων του συγγραφέα.

Επιπλέον, εκτός από την ακρίβεια των έμμεσων αναφορών, τα δύο επίπεδα λειτουργίας της ιστορίας στο μυθιστόρημα, αφενός η ενσωμάτωσή της στην προσωπική αφήγηση κάθε χαρακτήρα και αφετέρου η φιλοσοφικά τεκμηριωμένη κριτική της ανάλυση μέσω του διπλού αθωότητας/ενοχής, προτείνουν στον αναγνώστη δύο διαφορετικές εκδοχές του τι ακριβώς διακυβεύεται στη συγγραφή της ιστορίας. Αποτελεί πραγματικά η ιστορία την προσωπική αφήγηση του καθημερινού, συνηθισμένου ανθρώπου; ή μήπως συνίσταται στην αναλυτική καταγραφή των κινήτρων που καθοδηγούν και καθορίζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή; Στους *Αθώους* η ιστορία γράφεται και με τους δύο τρόπους. Και ενώ μπορεί κανείς να θεωρήσει αυτούς τους δύο τρόπους ως συμπληρωματικούς, ο Broch αποκαλύπτει ότι είναι δυνατό να οδηγούν σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Το τι μαθαίνει κανείς από την ιστορία, υπονοεί ο συγγραφέας, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο της σύλληψης και της παρουσίασης αλλά και από εκείνον της ανάγνωσής της.

SUMMARY

Alexander Papadogiorgakis, *Historical Narrative and Aspects of German History in Hermann Broch's novel, Die Schuldlosen*

The present essay refers to the Hermann Broch novel *Die Schuldlosen* (*The innocent*). Its main purpose is to trace and explain the ways history in general and german history in particular are incorporated into the text, to look into their function in the broader context of the book, to specify their position in the narrative techniques used by the author and, finally, to examine whether Broch's view of history is related to the central problem posed by the title of the novel, namely that of guilt (or guiltlessness as the case may be). Although recent academic research on the author's works is quite expansive, their historical background has rarely been discussed. What is more, *Die Schuldlosen* has been left aside somewhat by researchers in favour of Broch's more famous works. On the other hand, since history has always held a major part in the writer's novels, it would be interesting to try and interpret the way it is emplotted in the narrative context of *The Innocent*. The reader should also keep in mind that historical references in the novel are much less direct and generally more complex than usual. Broch creates his history by emplotting the experiences of his characters.

Consequently, I would argue that the author's most perceptive historical discussions are embodied not just in his discursive essays but even more powerfully in the plot that he weaves with his fictional characters and in a symbolic narrative that is literally inscribed on the protagonists' bodies as traces of the power and violence exerted against them, by individuals or armies or society itself. This emplotted rather than theorized history leads the reader to a very different understanding of history than what he initially expects. The author is quite conscious of the partial nature of his narrative fragments, and the fragmentation of his narrative style conveys and reflects the painful fragmentation he sees in history and philosophy. His dual approach of providing an emplotted history in the narratives of his characters on the one hand, and highly accurate references to german history on the other, provides the reader with two different versions of what is at stake in recording history. Is it really the constructed narrative of the common man? Or is it the analytic record of the causes and impulses that guide and govern human activity at a given moment in time? In Broch's *Die Schuldlosen*, history is written both ways. And while we might think of these two exercises as complementary, Broch reveals that they potentially lead to very different directions. What we learn from history, Broch implies, depends heavily on how it is presented and on how it is conceived and read.